

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของประเทศนั้นจำเป็นต้องเตรียมพร้อมด้านคุณภาพของประชากรที่สามารถเชื่อมต่อกระบวนการพัฒนาประเทศนั้นได้ การยกระดับการศึกษาของประชากรเป็นแนวทางหนึ่งในกระบวนการดังกล่าว เพราะจากประสบการณ์ของประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายแสดงว่า ก่อนที่จะเข้าสู่การเป็นประเทศพัฒนาทางอุตสาหกรรมนั้นประเทศเหล่านี้ได้เตรียมความพร้อมด้านคุณภาพของประชากรด้วยการยกระดับการศึกษาของประชากรมาอย่างต่อเนื่อง จึงปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในปัจจุบันว่าประชากรในประเทศพัฒนาแล้วมีระดับการศึกษาโดยเฉลี่ยสูงกว่าประชากรในประเทศกำลังพัฒนา ตัวอย่างเช่น ข้อมูลเมื่อปี ค.ศ.1980 ประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว แสดงให้เห็นว่า เกือบร้อยละ 60 ของประชากรที่อายุ 15 ปีขึ้นไป ได้รับการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป เมื่อเทียบกับประเทศไทยในช่วงเวลาเดียวกันนั้น พบว่า มีเพียงร้อยละ 15 ของประชากรไทยที่อายุ 15 ปีขึ้นไปได้รับการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป (United Nations 1985:981, 987)

สำหรับประเทศไทยนั้นได้จัดระบบการศึกษาภาคบังคับ โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษาในปี พ.ศ.2464 หลังจากนั้นรัฐก็ได้พยายามกระจายโรงเรียนระดับประถมศึกษาออกสู่ชนบทในเกือบทุกหมู่บ้าน และถือว่าเป็นสวัสดิการจากรัฐ การดำเนินการดังกล่าวเป็นผลให้จำนวนนักเรียนที่เข้าเรียนในระดับการศึกษาภาคบังคับเพิ่มสูงขึ้นโดยลำดับ จนอาจกล่าวได้ว่าเด็กแทบทุกคนที่อยู่ในวัยการศึกษาภาคบังคับได้รับการศึกษาตามเกณฑ์ที่กำหนด

ข้อมูลในตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าระหว่างปี พ.ศ.2513-2529 อัตราส่วนของนักเรียนในระดับการศึกษาภาคบังคับต่อประชากรวัยเรียนระดับนี้ (อายุ 7-13 ปี) อยู่ระหว่างร้อยละ 96-118 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงมาก แต่สัดส่วนดังกล่าวกลับลดลงอย่างมากในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป กล่าวคือ อัตราส่วนของนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นต่อประชากรอายุ 13-15 ปี อยู่ระหว่างร้อยละ 18-35 อัตราส่วนของนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายต่อประชากรอายุ 16-19 ปี อยู่ระหว่างร้อยละ 7-26 และอัตราส่วนของนักเรียนระดับอุดมศึกษาต่อประชากรอายุ 19-24 ปี อยู่ระหว่างร้อยละ 2-8

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ อัตราส่วนของนักเรียนในแต่ละระดับการศึกษาต่อประชากรวัยเรียนในระดับการศึกษานั้นๆ ลดลงอย่างมากในช่วงต่อของการศึกษาต่างระดับ อันได้แก่ ช่วงต่อระหว่างระดับการศึกษาภาคบังคับกับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นกับระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับมัธยมศึกษาตอนปลายกับระดับอุดมศึกษา

ตารางที่ 1 อัตราร้อยละของนักเรียนต่อประชากรวัยเรียน (อายุ 4-24 ปี) จำแนกตามระดับการศึกษา ระหว่างปีการศึกษา 2513-2529

ระดับการศึกษา	วัยเรียนแต่ละระดับการศึกษา	ปีการศึกษา					
		2513	2516	2519	2523	2527	2529
ก่อนประถมศึกษา	4-6	3.7	4.4	5.6	9.4	14.0	26.6
ประถมศึกษา	7-13	-	-	-	99.3	98.1	95.8
-	ตอนต้น	7-10	118.0	117.7	108.1	-	-
-	ตอนปลาย	11-13	36.3	42.9	48.9	-	-
มัธยมศึกษา	13-19	-	-	-	24.8	30.6	29.6
-	ตอนต้น	13-15	18.5	25.7	31.3	27.0	34.5
-	ตอนปลาย	16-19	7.5	9.8	14.1	17.5	24.7
อุดมศึกษา	19-24	1.8	2.2	2.7	3.6	6.1	7.7
รวมทั้งประเทศ	4-24	34.2	38.5	39.2	40.5	42.1	46.2

แหล่งข้อมูล : กองแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2520, 2529 และ 2530.

สาเหตุดังกล่าว เป็นผลมาจากอัตราการศึกษาต่อของนักเรียนมีน้อยมาก แม้ว่าช่วงระยะเวลาที่ผ่านมารัฐบาลได้พยายามกระจายโอกาสทางการศึกษา โดยกระจายโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาออกไปทั่วทุกอำเภอ และบางแห่งยังได้กระจายลงไปถึงระดับตำบล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2530: 155) หรือแม้แต่ระดับอุดมศึกษา ก็ได้กระจายสถานับการศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาคแทบทุกจังหวัด แต่ก็ปรากฏว่าอัตราการศึกษาต่อในระดับต่างๆยัง

ไม่ได้เพิ่มขึ้นตามที่คาดหวังไว้ แต่กลับมีแนวโน้มลดลง จากสถิติของกองแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2529: 44) ปรากฏว่า อัตราการศึกษาต่อของนักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในปี พ.ศ. 2523 เท่ากับร้อยละ 45.5 และกลับลดลงเป็นร้อยละ 44.0, 41.6, 41.2, 40.0 และ 37.0 ในปี พ.ศ. 2524, 2525, 2526, 2527 และ 2528 ตามลำดับ ในขณะที่ อัตราการศึกษาต่อของนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็มีแนวโน้มลดลงเช่นกัน คือลดลงจากร้อยละ 93.2 ในปี พ.ศ. 2525 เป็นร้อยละ 91.6, 85.6 และ 80.2 ในปี พ.ศ. 2526, 2527 และ 2528 ตามลำดับ

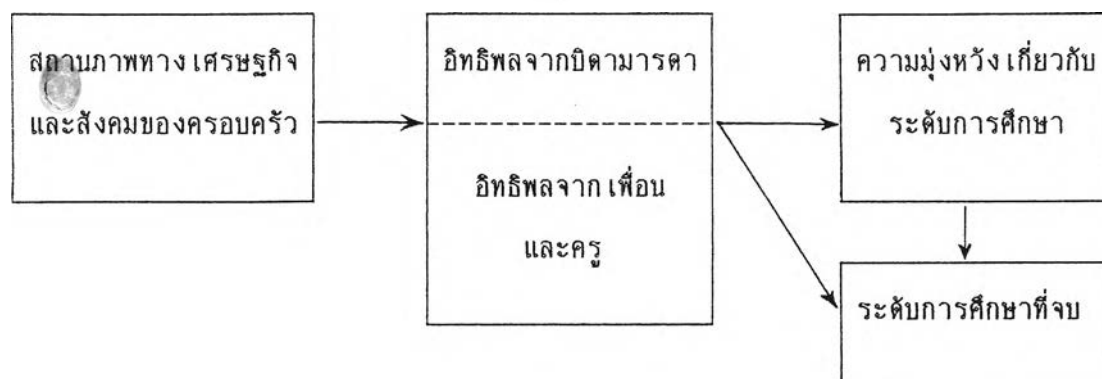
กล่าวโดยสรุปคือ ประเทศไทยปัจจุบันมีสัดส่วนของประชากรที่จบการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษา น้อยมาก แม้แต่ในกลุ่มประชากรวัยเรียนขณะนี้ที่ถือว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศภายใน 1-3 ทศวรรษข้างหน้า ก็ยังมีสัดส่วนของผู้กำลังเรียนในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับไม่ถึงครึ่งหนึ่งของประชากรวัยเรียน (อายุ 13-24 ปี) ทั้งที่ประชากรที่มีการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมขึ้นไปนั้นมีความสำคัญอย่างมากต่อกระบวนการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมในอนาคต

แนวคิดเชิงทฤษฎี

สถานการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้ นักการศึกษาสนใจว่า เหตุใดการยกระดับการศึกษาของประชากรไทยจึงพัฒนาได้ค่อนข้างช้า และมีปัจจัยใดบ้างที่เป็นตัวกำหนดหรือเป็นข้อจำกัดในการยกระดับการศึกษาของประชากร

ในการอภิปรายถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการยกระดับการศึกษาของประชากรนั้น แนวคิดที่มีผู้อ้างถึงอยู่เสมอ ได้แก่ แบบจำลองเกี่ยวกับการได้รับการศึกษา (model of educational attainment) ของ Sewell, Haller and Portes (1969: 84-87) ซึ่งเป็นแบบจำลองที่พยายามอธิบายถึงตัวแปรต่างๆที่อาจจะมีผลกระทบต่อระดับการศึกษาของวัยรุ่น โดยพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษา กับตัวแปรด้านจิตวิทยาสังคม (social psychological variables) อันได้แก่ สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ความมุ่งหวังด้านการศึกษา ตลอดจนตัวแปรที่เกี่ยวกับอิทธิพลจากบิดามารดา อิทธิพลจากเพื่อนและครู (Sewell, Haller and Portes. 1969: 87; Sewell, Haller and Ohlendorf. 1970: 1014; Danies and Kandel 1981: 364) ซึ่งแสดงรูปแบบความสัมพันธ์ตามแบบจำลองดังกล่าวเป็นแผนภาพดังแสดงในแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 แบบจำลองเกี่ยวกับการได้รับการศึกษา

แหล่งที่มา : ดัดแปลงจาก Sewell, Haller and Portes. 1969: 85; Portes and Wilson 1976: 416.

Sewell, Haller and Portes. (1969: 84) ได้อธิบายถึงแบบจำลองนี้ว่า สถานภาพทาง เศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวจะเป็นตัวแปรที่มาก่อนตัวแปรอื่นๆ โดยจะส่งผลต่อทัศนคติหรือความคาดหวังของบิดามารดาในการกำหนดวิถีชีวิตบุตร อิทธิพลจากบิดามารดา และอิทธิพลจากเพื่อนและครูนั้น จะส่งผลต่อระดับการศึกษาที่จบทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยผ่านตัวแปรความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษา อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยโดยการสุ่มตัวอย่างจากนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายปีสุดท้ายในมลรัฐวิสคอนซิน ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. 1957 และติดตามผลอีกครั้งในปี ค.ศ. 1964 สรุปได้ว่า ตัวแปรอิสระต่างๆ ในแบบจำลองดังกล่าว สามารถอธิบายระดับการศึกษาที่จบของกลุ่มตัวอย่างได้ประมาณร้อยละ 47¹ และยังพบอีกว่า ตัวแปรที่มีอิทธิพลมากที่สุดภายในแบบจำลองนี้คือ อิทธิพลจากบิดามารดา และอิทธิพลจากเพื่อนและครู (Sewell, Haller and Ohlendorf. 1970: 1014; Sewell, Haller and Portes. 1969: 89)

¹ รวมอิทธิพลของตัวแปรอิสระอื่นอีกที่ไม่ได้กล่าวถึงในแผนภาพที่ 1 ได้แก่ ตัวแปรเกี่ยวกับความพร้อมของสถาบันการศึกษา (academic performance) และตัวแปรความสามารถทางสติปัญญาของนักเรียน (mental ability)

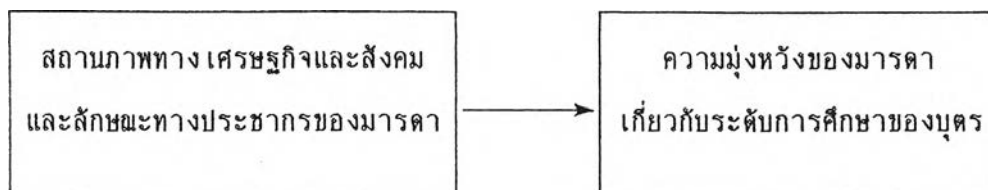
Davies and Kandel (1981: 359-374) ได้ใช้แบบจำลองของ Sewell et al. ดังกล่าวข้างต้น มาวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของบิดามารดาและเพื่อนว่าจะมีอิทธิพลต่อการวางแผนเกี่ยวกับการศึกษาของเด็กวัยรุ่นอย่างไรบ้าง โดยการสุ่มตัวอย่างจากทั้งนักเรียนระดับมัธยมศึกษาและบิดามารดาของนักเรียนในมลรัฐนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่างปี ค.ศ. 1971-1972 ผลการศึกษาปรากฏอย่างชัดเจนว่า บิดามารดามีอิทธิพลต่อการวางแผนการเรียนของนักเรียนมากกว่าอิทธิพลจากเพื่อนและมากกว่าตัวแปรอื่นๆ ในแบบจำลองดังกล่าว ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบิดามารดา เป็นตัวกำหนดที่มีความสำคัญอันดับหนึ่งต่อความมุ่งหวังของบิดามารดา เกี่ยวกับการศึกษาของบุตร

แบบจำลองและข้อค้นพบดังกล่าวพอจะยืนยันได้ว่า บิดามารดามีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของบุตร โดยเฉพาะในเรื่องของการกำหนดระดับการศึกษาของบุตรในอนาคต ซึ่งในประเด็นนี้ ข้อพิพัย ราศรีเกรียงไกร (2523: 2) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า "การที่บุคคลจะมีโอกาสได้รับการศึกษาหรือมีโอกาสที่จะศึกษาในระดับสูงขึ้นไปนั้น องค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งคือบิดามารดา เพราะบิดามารดาจะเป็นผู้รับผิดชอบต่อการส่งเสียเลี้ยงดูบุตร" นั้นหมายความว่า การที่บุตรจะมีโอกาสได้รับการศึกษาถึงระดับใดนั้น ส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร แต่ทั้งนี้การตัดสินใจในเรื่องดังกล่าว บิดามารดามักจะคำนึงถึงสถานภาพทาง เศรษฐกิจและสังคม และลักษณะทางประชากรของตนเอง เป็นสำคัญ

กรอบการศึกษา

ตามแนวคิดเชิงทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้วิจัยสนใจในประเด็นที่ว่าความมุ่งหวังของบิดามารดาไทยเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรจะได้รับอิทธิพลจากตัวแปรด้านใดมากที่สุด เพราะในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา สถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคม และลักษณะทางประชากรของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การศึกษาในประเด็นนี้จึงควรมุ่งพิสูจน์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรด้านเศรษฐกิจ สังคม และลักษณะทางประชากร ที่อาจจะมีผลกระทบต่อความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร แต่สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดในเรื่องของหน่วยตัวอย่าง โดยผู้วิจัยอาศัยข้อมูลจากโครงการสำรวจประชากรและการอนามัยในประเทศไทย พ.ศ. 2530 ซึ่งกลุ่มตัวอย่างของโครงการสำรวจดังกล่าว เป็นมารดาที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ทั้งหมด จึงจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะกลุ่มตัวอย่างที่เป็นมารดา ดังในกรอบของการศึกษาตามแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 กรอบการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพทาง เศรษฐกิจและสังคม และลักษณะทางประชากรของมารดากับความมุ่งหวังของมารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลงานวิจัยในเรื่องความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรในประเทศไทย เท่าที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มักจะพิจารณาจากทัศนคติของบิดา มีผลงานวิจัยน้อยมากที่ศึกษาเฉพาะในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นมารดา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังติดอยู่กับค่านิยมที่ว่าบิดาน่าจะมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตในอนาคตของบุตรมากกว่ามารดา แต่จากสภาพสังคมและ เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตอย่างมาก ทำให้สตรีในปัจจุบันมีสถานภาพสูงขึ้นและใกล้ชิดเคียงกับชายมากขึ้น โดยเฉพาะการตัดสินใจในเรื่องต่างๆภายในครัวเรือน รวมทั้งการกำหนดวิถีชีวิตในอนาคตของบุตร ดังนั้น จึงเป็นไปได้อย่างมากว่าความมุ่งหวังในเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับบุตรนั้นน่าจะเป็นการตัดสินใจร่วมกันระหว่างบิดาและมารดา นั้นหมายความว่า การวิจัยถึงความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นมารดาน่าจะมีความสำคัญ เช่นเดียวกับการวิจัยในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบิดา และแบบแผนความมุ่งหวังในเรื่องนี้คงจะไม่แตกต่างกันมากนักระหว่างบิดาและมารดา

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ในการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้จึงได้รวมเอาปัจจัยที่อาจจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังของบิดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรด้วย เพื่อที่จะนำข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบิดามา เป็นพื้นฐานในการตั้งสมมติฐานสำหรับการศึกษาในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นมารดาของการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งจากข้อค้นพบของผลงานวิจัยที่ผ่านมา พอจะสรุป

ถึงปัจจัยหลัก 3 ประการที่อาจจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังของบิดาและมารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรคือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยทางประชากร ซึ่งแต่ละปัจจัยมีข้อค้นพบดังนี้

1. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

1.1 อาชีพของบิดามารดา ผลงานการวิจัยของซูเพ็ญศรี วงศ์พุทธา (2514: 35-57) พบว่าครอบครัวที่บิดาเป็นเกษตรกรมีสัดส่วนของบุตรที่เรียนต่อจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต่ำสุด ในขณะที่ครอบครัวที่บิดารับราชการมีสัดส่วนการเรียนต่อของบุตรสูงที่สุด รองลงมาคือครอบครัวที่บิดามีอาชีพค้าขาย และกรรมกร ทั้งนี้เพราะผู้ที่ประกอบอาชีพที่ใช้แรงงาน เช่น เกษตรกร และกรรมกร ต้องการแรงงานช่วยจากบุตรมาก จึงไม่นิยมให้บุตรเรียนต่อภายหลังจากจบการศึกษามัธยมศึกษา ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับการศึกษาของ .นภดล คุ่มประวัดี (2517: 39) ซึ่งสรุปได้ว่า บิดาที่รับราชการมักจะมีฐานะให้บุตรได้รับการศึกษาในระดับสูงมากกว่าบิดาที่ประกอบอาชีพอื่นๆ รองลงมาคือบิดาที่มีอาชีพค้าขาย กรรมกร และเกษตรกร ตามลำดับ และจากการศึกษาเปรียบเทียบความมุ่งหวังของบิดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร ระหว่างบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท โดยผกาทิพย์ กระหม่อมทอง (2522: 56-60) สรุปได้ว่า ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท บิดาที่มีอาชีพรับราชการมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปมากที่สุด แต่ข้อค้นพบที่น่าสนใจคือ บิดาที่เป็นเกษตรกรและอาศัยอยู่ในเขตเมืองมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปถึงร้อยละ 48 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงมาก เมื่อเทียบกับบิดาที่มีอาชีพเดียวกันในเขตชนบท ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองได้รับประสบการณ์ของสังคมเมืองมากกว่าเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ซึ่งโดยทั่วไปนั้นผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมักจะให้ความสำคัญกับการศึกษามากกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท อย่างไรก็ตามข้อค้นพบนี้อาจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพราะจำนวนตัวอย่างของบิดาที่เป็นเกษตรกรในเขตเมืองมีน้อยเกินไป คือ มีเพียง 29 รายเท่านั้น

นอกจากนี้ ผลงานวิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ Herford Shire แห่งสหราชอาณาจักร (Glass and Hall 1967: 181-182) พบว่า ประมาณร้อยละ 70 ของบิดาที่ประกอบอาชีพเป็นผู้บริหารงานชั้นสูง มุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป รองลงมาคือบิดาในกลุ่มอาชีพแรงงานฝีมือ (ร้อยละ 50) บิดาในกลุ่มผู้ปฏิบัติงานวิชาชีพ (ร้อยละ 38.7) และบิดาในกลุ่มอาชีพแรงงานไร้ฝีมือ (ร้อยละ 33.4) ตามลำดับ

โดยสรุปแล้ว ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ ส่วนใหญ่พบว่าบิดาหรือมารดาที่ประกอบอาชีพซึ่งต้องใช้ทักษะการทำงานระดับสูง จะมุ่งหวังให้บุตรของตนเรียนจบในระดับสูงด้วย ในขณะที่บิดามารดาที่อยู่ในกลุ่มอาชีพ เกษตรกรรม หรือกลุ่มแรงงานไร้ฝีมือมักจะมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับที่ต่ำกว่า

1.2 สถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เนื่องจากการศึกษาต่อในระดับที่สูงกว่าการศึกษามัธยมศึกษาชั้นต้น บิดามารดาจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียนของบุตรมากขึ้นตามลำดับ ผู้ที่เป็นบิดามารดาโดยทั่วไปจึงมักคำนึงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นปัจจัยหลักประการหนึ่งในการตัดสินใจให้บุตรของตนได้รับการศึกษาถึงระดับใด จึงมักพบอยู่เสมอว่าบุตรที่มาจากครอบครัวที่สถานภาพทางเศรษฐกิจต่ำมักจะมีระดับการศึกษาที่ต่ำด้วย ดังเช่น การศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาต่อของเด็กวัยรุ่นไทย โดย ชูเพ็ญศรี วงศ์พุทธา (2514: 33) ซึ่งให้เห็นถึงอิทธิพลของฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวต่อโอกาสทางการศึกษาของบุตรอย่างชัดเจน โดยพบว่า อัตราร้อยละของการศึกษาต่อของบุตรจะสูงขึ้นตามฐานะทางเศรษฐกิจของบิดามารดา เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ ผกาทิพย์ กระทบมทอง (2522: 66) ซึ่งสรุปได้ว่า ความมุ่งหวังของบิดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรจะแตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว กล่าวคือ ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท บิดาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงจะมีความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในระดับสูงด้วย และส่วนใหญ่มักจะมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป

นภดล คู่มประวัตติ (2517: 44) ได้ให้เหตุผลเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า "ครอบครัวที่มีระดับฐานะทางเศรษฐกิจสูง ย่อมมีทรัพย์สินพอเพียงสำหรับใช้จ่ายเนื่องในการศึกษาของบุตรได้ดีกว่าครอบครัวที่มีระดับฐานะปานกลางและฐานะยากจน และอาจจะเป็นไปได้ว่าครอบครัวที่มีฐานะอยู่ในขั้นดี มีความต้องการที่จะรักษาระดับฐานะทางสังคมให้ดียิ่งขึ้น จึงต้องการให้การศึกษาของบุตรอยู่ในระดับสูง "

2. ปัจจัยทางสังคม

2.1 ระดับการศึกษาของบิดามารดา ระดับการศึกษาถือเป็นดัชนีตัวหนึ่งที่ชี้วัดสถานภาพทางสังคม และบุคคลมักจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสำหรับการเลื่อนชั้นทางสังคม โดยเฉพาะในสังคมอุตสาหกรรมที่เปิดโอกาสให้แต่ละคนเลื่อนระดับฐานะตามความรู้ความสามารถของตนเอง จึงปรากฏเสมอว่าครอบครัวที่บิดามารดามีการศึกษาสูง มักจะส่งเสริมให้บุตรหรือ

สมาชิกในครอบครัวของตนเองได้รับการศึกษาในระดับสูงด้วย บิดามารดาที่มีการศึกษาต่ำมักจะขาดความรู้หรือมองไม่เห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่บุตร ตรงกันข้ามกับบิดามารดาที่มีการศึกษาสูงซึ่งมักจะมีพื้นฐานความรู้ในอันที่จะแนะแนวทางปฏิบัติในอนาคตให้แก่บุตรได้ว่า ควรจะเรียนอะไรและเรียนถึงระดับใด ซึ่งในประเด็นนี้ Baver (1957: 395-396) ให้ข้อคิดเห็นว่าเป็นคนที่มีการศึกษาสูงมักจะมีแนวทางให้บุตรได้รับการศึกษาสูงด้วย เพราะถือว่าการศึกษาเป็นวิถีทางสำคัญในการก้าวสู่ความสำเร็จในหน้าที่การงานและเกียรติยศชื่อเสียงของบุตรและของครอบครัวในอนาคต

ผลงานวิจัยของ Krauss (1964: 405) พบว่า ในครอบครัวที่บิดามารดาจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป บุตรจะได้รับการศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา และในครอบครัวที่บิดามารดาจบการศึกษาต่ำกว่าระดับมัธยมศึกษา บุตรส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาไม่ถึงระดับอุดมศึกษา

ผลการศึกษาของนภคล คู่ประวัติ (2517: 53) ก็พบความแตกต่างในเรื่องความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรระหว่างบิดามารดาที่มีระดับการศึกษาต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ บิดามารดาที่มีการศึกษาระดับสูง มีสัดส่วนของผู้ที่มุ่งหวังให้บุตรได้รับการศึกษาในระดับสูง มากกว่าบิดามารดาที่มีการศึกษาระดับต่ำ และได้ให้เหตุผลว่า น่าจะเป็นผลมาจากการที่บิดามารดาที่มีการศึกษาระดับสูงได้รับประสบการณ์ต่างกันในขณะที่กำลังศึกษาอยู่ จึงมองเห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่บุตร นอกจากนี้การวิจัยของ ชูเพ็ญศรี วงศ์พุทธา (2519: 55-57) ก็ให้ผลในทำนองเดียวกัน คือ ในกลุ่มตัวอย่างที่บิดาไม่เคยเรียนหนังสือเลย อัตราการเรียนรู้ต่อของบุตรจะต่ำสุด และจะมีอัตราการเรียนต่อของบุตรสูงขึ้นตามระดับการศึกษาของบิดา

ผลการศึกษาเกี่ยวกับความมุ่งหวังของบิดาในเขตเมืองและเขตชนบท โดย ผกาทิพย์ กระหม่อมทอง (2522: 70-72) สรุปได้ว่า ถึงแม้บิดาที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองส่วนใหญ่ต้องการให้บุตรเรียนจบในระดับที่สูงกว่าบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท แต่เมื่อนำปัจจัยด้านการศึกษาของบิดามาร่วมพิจารณาด้วย ก็ปรากฏว่า บิดาที่อาศัยอยู่ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบทมีแบบแผนความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรคล้ายคลึงกัน คือ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับระดับการศึกษาของบิดา

Sewell and Shah (1968: 208-209) ได้พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษาของบิดามารดากับความมุ่งหวังทางการศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในรัฐวิสคอนซิน (Wisconsin) ประเทศสหรัฐอเมริกา ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ระดับการศึกษาของทั้งบิดาและมารดา มีความสัมพันธ์ในทางบวกอย่างมีนัยสำคัญกับความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร และผลการศึกษายังพบอีกว่า ไม่ว่าตัวแปรอิสระจะเป็นระดับการศึกษาของบิดาหรือระดับการศึกษาของมารดา ก็ไม่ทำให้ความมุ่งหวังทางการศึกษาของบุตรมีแบบแผนแตกต่างกัน แต่เมื่อนำเพศของบุตร เข้ามาร่วมวิเคราะห์ด้วย ก็ปรากฏว่า การศึกษาของบิดาจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรชาย ในขณะที่การศึกษาของมารดาจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรหญิง

2.2 เขตที่อยู่อาศัย เนื่องจากเขตเมือง และเขตชนบทในประเทศไทยกำลังพัฒนาแตกต่างกันอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ลักษณะทางประชากร และสภาพทางกายภาพอื่น ๆ เป็นผลให้ลักษณะเฉพาะตัวหรือทัศนคติและความคิดเห็นของผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองแตกต่างจากผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตชนบท อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยนี้มาก ซึ่งจากข้อมูลการสำรวจในช่วงปี พ.ศ. 2512-2513 พบความแตกต่างนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือ เกือบครึ่งหนึ่งของบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมุ่งหวังให้บุตรได้รับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาหรือสูงกว่า ในขณะที่กว่าครึ่งหนึ่งของบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท มุ่งหวังให้บุตรได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาเท่านั้น (ผกาทิพย์ กระหม่อมทอง 2522: 32)

จากผลงานวิจัยของ นกมล คุ่มประวัติ (2517: 56-60) ซึ่งได้ศึกษาอิทธิพลของความเป็นเมืองต่อความมุ่งหวังของบิดามารดาไทยในเขตชนบทเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร โดยการสร้างเป็นดัชนีวัดความใกล้เคียงจากชุมชนเมือง (ตั้งแต่ระดับสุขาภิบาลขึ้นไป) และดัชนีวัดความถี่ของการติดต่อกับชุมชนเมือง ผลการศึกษาพบว่า บิดามารดาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ชุมชนเมืองมีความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรในระดับที่สูงกว่าบิดามารดาที่ตั้งถิ่นฐานห่างไกลชุมชนเมือง และยังพบว่าความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความถี่ของการติดต่อกับชุมชนเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความเป็นเมืองที่มีผลต่อความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะผู้ที่อยู่ใกล้ชุมชนเมืองหรือติดต่อกับเมืองอย่างสม่ำเสมอมีโอกาสเปลี่ยนแปลงค่านิยมของ

คนเป็นแบบสังคมเมือง ซึ่งผู้ที่อาศัยในเขตเมืองนั้นมีความจำเป็นต้องใช้ความรู้ระดับสูงในการดำรงชีพ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ใกล้ชิดหรืออยู่ในเขตเมือง จึงมักจะมีความมุ่งหวังให้บุตรของตนได้รับการศึกษาระดับสูงมากกว่าผู้ที่อยู่ห่างไกล เขตเมืองหรืออยู่ในเขตชนบท

2.3 การเปิดรับสื่อสารมวลชน (mass media exposure) จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาเป็นที่ยืนยันได้ว่า การเปิดรับสื่อสารมวลชนมักมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความทันสมัยของบุคคล ดังเช่น จากผลการศึกษาของ อัจฉราวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา (2529: 74-76) ที่ได้พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อสารมวลชนกับลักษณะสมัยใหม่ของเยาวชนไทย พบว่า การเปิดรับสื่อสารมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ และโทรทัศน์ มีความสัมพันธ์ในทางบวกอย่างมีนัยสำคัญกับลักษณะสมัยใหม่ของเยาวชน กล่าวคือ เยาวชนที่มีการเปิดรับสื่อสารมวลชนในระดับสูง มักมีแนวโน้มที่จะมีลักษณะสมัยใหม่ในระดับสูง ซึ่งในประเด็นนี้ Schramm (1964:128-130) ให้เหตุผลสนับสนุนว่า เนื่องจากสื่อสารมวลชนสามารถทำหน้าที่ขยายโลกทัศน์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทำให้บุคคลที่เปิดรับสื่อสารมวลชนได้รับประสบการณ์ใหม่อยู่เสมอ นอกจากนี้ สื่อสารมวลชนยังช่วยยกระดับความมุ่งหวัง (the mass media can raise aspirations) ซึ่งเป็นการยกระดับความมุ่งหวังในหน้าที่การงานและชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลที่ต่ำกว่า อันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศโดยรวม

แนวคิดเชิงทฤษฎีของ Rogers (1969: 101-112) ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของการเปิดรับสื่อสารมวลชนต่อลักษณะความทันสมัยของบุคคล โดยมองตัวแปรการเปิดรับสื่อสารมวลชนในฐานะตัวแปรแทรกกลางซึ่งมักจะอยู่ภายใต้อิทธิพลของการรู้หนังสือ การศึกษา สถานภาพทางสังคม อายุ และประสบการณ์จากสังคมภายนอก (cosmopolitaness) และการเปิดรับสื่อสารมวลชนนี้จะส่งผลให้เกิดความทันสมัยแก่ผู้เปิดรับ ซึ่งความทันสมัยดังกล่าวนี้จะปรากฏในรูปแบบของการเข้าใจบทบาทของผู้อื่น (empathy) การยอมรับนวัตกรรม (innovativeness) ความรอบรู้ด้านการเมือง (political knowledge) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (achievement motivation) และความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาและอาชีพ (educational and occupational aspirations) โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่เกี่ยวกับความมุ่งหวังด้านการศึกษาและอาชีพนั้น Rogers (1969: 156) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่าอาจจะสะท้อนออกมาในรูปแบบของความมุ่งหวังสำหรับตนเอง หรือความมุ่งหวังต่อบุตรก็ได้

Rogers (1969: 108, 112) ได้พิสูจน์ความสัมพันธ์ระหว่างความมุ่งหวังของบิดามารดาต่อระดับการศึกษาของบุตร โดยใช้ตัวอย่างการศึกษาในประเทศโคลัมเบีย ผลจากการวิเคราะห์ปรากฏอย่างชัดเจนว่า การเปิดรับสื่อสารมวลชนมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร โดยมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เฉลี่ย 0.508 ณ ระดับนัยสำคัญไม่เกิน 0.01 ซึ่งสูงกว่าค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อสารมวลชนกับตัวแปรความมุ่งหวังเกี่ยวกับอาชีพของบุตรที่มีค่าเพียง 0.300 เท่านั้น จึงพอสรุปได้ว่า การเปิดรับสื่อสารมวลชนมีอิทธิพลในทางบวกต่อความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร

2.4 ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา ตัวแปรทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ส่วนใหญ่ต่างก็มีผลงานวิจัยที่ยืนยันว่า ตัวแปรเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับตัวแปรความมุ่งหวังของมารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร แต่ตัวแปรทางสังคมอีกตัวหนึ่งที่น่าสนใจศึกษา แต่ยังคงขาดผลงานวิจัยสนับสนุน คือตัวแปรค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา ความสนใจในเรื่องนี้เกิดจากความคิดที่ว่า ในสภาพการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีแนวโน้ม เปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นโดยลำดับ จะส่งผลให้คนในสังคมไทยมีค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา เปลี่ยนไปจากเดิมหรือไม่ เพราะในอดีตมักปรากฏเป็นข้อเท็จจริงเสมอว่า บิดามารดาส่วนใหญ่มุ่งหวังให้บุตรของตนเรียนจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็พอแล้ว ถ้าค่านิยมทางการศึกษาเปลี่ยนไปในทิศทางที่ยอมรับการศึกษาในระดับสูงขึ้น ก็น่าจะเป็นผลดีต่อการพัฒนาระบบการศึกษาของไทย ให้สามารถเกื้อหนุนต่อกระบวนการพัฒนาประเทศไทยในอนาคต

การวิเคราะห์ในประเด็นนี้ เป็นการมุ่งพิสูจน์ว่า ค่านิยมเกี่ยวกับระดับการศึกษาของมารดาแต่ละคน จะมีอิทธิพลต่อตัวแปรความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรหรือไม่อย่างไร ส่วนการวัดค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา ในทางปฏิบัติวัดได้ยากกว่าใคร่มีค่านิยมทางการศึกษาระดับใด ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นนี้จึงจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตด้วยนิยามจากคำถามที่ว่า "ท่านคิดว่าคนในสมัยนี้ควรเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็พอแล้ว หรือควรเรียนสูงกว่านั้น"

3. ปัจจัยทางประชากร

3.1 **อายุของบิดามารดา** การนำตัวแปรเกี่ยวกับอายุเข้ามาพิจารณาาร่วมด้วยนั้น เป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากบุคคลต่างวัยมักมีประสบการณ์ในชีวิตแตกต่างกัน ในขณะที่ผู้ที่อยู่ในวัยใกล้เคียงกันมักจะมีประสบการณ์ชีวิตคล้ายคลึงกัน ดังนั้น ความแตกต่างด้านอายุ น่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้บุคคลมีทัศนคติหรือความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับการศึกษาของบุตร จึงน่าจะแปรผันไปตามอายุของบิดามารดา

นภคกุล คู่มประวัตติ (2517: 20) ได้พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างอายุกับความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบิดามารดาในเขตชนบทของประเทศไทย ซึ่งพอสรุปได้ว่าบิดามารดาที่มีอายุในช่วงกลางๆ (30-39 ปี) มุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปมากที่สุด ในขณะที่บิดามารดาที่มีอายุมาก (40 ปีขึ้นไป) ต้องการให้บุตรได้รับการศึกษาตามความสมัครใจของบุตรเอง ผู้วิจัยให้เหตุผลว่าผู้ที่มีอายุมากมักจะมีบุตรหลายคน จึงทำให้ไม่อาจตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรได้อย่างมั่นใจ ผลการศึกษานี้ สอดคล้องกับการวิจัยของ ผลกาพิทย์ กระหม่อมทอง (2522: 40) ซึ่งพบว่า บิดาในกลุ่มอายุ 50 ปีขึ้นไป มีความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในระดับที่ต่ำกว่าทุกกลุ่มอายุ ทั้งนี้เป็นผลมาจากบิดาที่อายุมากมักจะมีประสบการณ์ทางการศึกษาในอดีตน้อยกว่าบิดาที่อายุน้อย จึงอาจมองไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา

3.2 **เพศของบุตร** ในหลายวสังคม ความแตกต่างระหว่างเพศชายกับเพศหญิงมีอิทธิพลต่อโอกาสทางการศึกษามากพอสมควร สังคมมักจะให้ความสำคัญในเรื่องนี้ต่อเพศชายมากกว่าเพศหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้ชัด เจนในสังคมสมัยก่อนและสังคมด้อยพัฒนาในปัจจุบัน สำหรับในสังคมเมืองสมัยใหม่นั้น ถึงแม้จะปรากฏโดยทั่วไปว่า ช่องว่างดังกล่าวได้ลดแคบลงอย่างมาก แต่ในรายละเอียดก็ยังคงพบว่า มีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชายกับเพศหญิงอยู่บ้าง ตัวอย่างเช่น ในประเทศสาธารณรัฐเกาหลี ถึงแม้จะมีการปฏิรูประบบการศึกษาตามแนวตะวันตกมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1894 แล้วก็ตาม ข้อมูลจากสำมะโนประชากร ปี ค.ศ.1955 ก็ยังยืนยันว่า หญิงได้รับการศึกษาน้อยกว่าชายประมาณร้อยละ 15 แต่ความแตกต่างดังกล่าวนี้ได้ลดลงโดยลำดับ (United Nations 1975: 60-62) หรือในประเทศสหรัฐอเมริกา แม้ว่าข้อมูล

ปี ค.ศ. 1961 จะยืนยันว่า มีอัตราส่วนของนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาต่อประชากรวัยเรียนอายุ 15-19 ปี สูงมากถึงร้อยละ 90 แต่ก็พบว่าไม่ถึงร้อยละ 40 ของนักเรียนในระดับนี้ เป็นนักเรียนหญิง (Elder 1965:84)

สำหรับในประเทศไทยนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า ค่านิยมของสังคมในสมัยก่อน ไม่เปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษามากนัก บิดามารดาจึงมีความคาดหวังเกี่ยวกับการศึกษาและวิถีชีวิตของบุตรชายและบุตรหญิงต่างกัน ความแพร่หลายของระบบราชการไทยในอดีต ส่งผลให้บิดามารดามักจะคาดหวังให้บุตรชายได้รับการศึกษาเพื่อจะได้เข้ารับราชการ ในขณะที่บุตรหญิงถูกคาดหวังให้เป็นกุลสตรี โดยถูกจำกัดบทบาทและหน้าที่อยู่ภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าปัจจุบันสภาพทางสังคมของไทยจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากก็ตาม ก็ยังไม่เป็นที่แน่ชัดนักว่า ค่านิยมดังกล่าวจะเลือนหายไปจากสังคมไทย

ข้อมูลจากสำมะโนประชากร ปี พ.ศ. 2523 แสดงว่าร้อยละ 36.8 ของประชากรเพศหญิงที่อยู่วัยเรียน (อายุ 6-29 ปี) กำลังเรียนหนังสือ เปรียบเทียบกับร้อยละ 40.2 ของประชากรเพศชายในวัยเดียวกัน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2523:60-62) ข้อมูลนี้ แสดงว่าความแตกต่างระหว่างเพศหญิงกับเพศชายยังมีอยู่ในสังคมไทย จึงเป็นสิ่งที่น่าจะสนใจศึกษากันต่อไปว่า เพศของบุตรจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรมากน้อยเพียงใด

3.3 จำนวนบุตรที่มีชีวิต การที่บิดามารดาจะคาดหวังให้บุตรของตนจบการศึกษาในระดับใดนั้น ปัจจัยหนึ่งที่น่าจะเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจคือ จำนวนบุตรที่มีชีวิตอยู่ในขณะนั้น หรือที่นักสังคมวิทยามักจะใช้คำว่า "ขนาดครอบครัว" นักสังคมวิทยามักจะสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขนาดครอบครัวกับการเลื่อนชั้นทางสังคม อย่างเช่นที่ Tomasson (1966: 119-120) เคยศึกษาในสังคมชั้นสูงของประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งก็พบว่าครอบครัวที่มีบุตรระหว่าง 2-3 คน จะสามารถเลื่อนฐานะทางสังคมได้ดีที่สุด และให้ข้อสรุปว่า ครอบครัวขนาดเล็กสามารถเลื่อนชั้นทางสังคมได้ดีกว่าครอบครัวขนาดใหญ่ สอดคล้องกับการศึกษาของ Rosen (1961: 578-579) ที่ต้องการพิสูจน์ข้อสมมติฐานที่ว่า บุตรที่มาจากครอบครัวขนาดเล็กน่าจะมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (achievement motivation) สูงกว่าบุตรที่มาจากครอบครัวขนาดใหญ่ ผลการศึกษานี้ปรากฏอย่างชัดเจนว่า แม้จะใช้ตัวแปรชนชั้นทางสังคมเป็นตัวแปรควบคุม ก็ยังพบว่าขนาดครอบครัวมีความสัมพันธ์ในทางลบกับการเลื่อนฐานะของบุตรตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

Rosen อธิบายว่าในครอบครัวขนาดเล็กบนสถานภาพทางสังคมของบุตร ส่วนหนึ่งมักถูกกำหนดโดยบิดามารดา เพราะบิดามารดาจะมีเวลาพอ และสามารถเกื้อหนุนบุตร ของตนได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนสามารถวางแผนสำหรับอนาคตของบุตรได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ ครอบครัวขนาดใหญ่ทำได้ไม่เต็มที่ เพราะข้อจำกัดในเรื่องของจำนวนสมาชิกของครอบครัว

ในทำนองเดียวกัน ความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับสถานภาพทาง การศึกษาของบุตรก็น่าจะขึ้นอยู่กับขนาดครอบครัวด้วย การศึกษาในครอบครัวไทย โดย ผกาทิพย์ กระหม่อมทอง (2522: 42) ก็ได้ข้อค้นพบที่สอดคล้องตามที่กล่าวคือ ทั้งบิดาที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง และใน เขตชนบทมีความมุ่งหวัง เกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในทางลบกับจำนวนบุตร แต่ผลการศึกษา ของ Gomes (1984: 655) ในประเทศเคนยา กลับพบความสัมพันธ์ในทางตรงกันข้าม โดยพบว่า ระดับการศึกษาโดยเฉลี่ยของบุตรในครอบครัวขนาดเล็ก (บุตร 1-4 คน) เท่ากับ 6.9 ปี ในขณะที่บุตรในครอบครัวขนาดใหญ่ (บุตร 5-7 คน) มีระดับการศึกษาโดยเฉลี่ย 8.5 ปี ทั้งนี้ เพราะในสังคมเคนยานั้น นิยมส่งเสียบุตรคนโตให้ได้รับการศึกษามากกว่าบุตรคนอื่น เป็นผลให้ บุตรคนโตมีงานที่ดีทำและสามารถส่งเงินกลับมาให้บิดามารดา และโดยเหตุที่ช่วงห่างระหว่าง บุตรคนโตกับบุตรคนเล็กในครอบครัวขนาดใหญ่มีมากกว่าในครอบครัวขนาดเล็ก จึงทำให้ครอบครัว ขนาดใหญ่ซึ่งได้รับเงินจากการส่งเสียของบุตรคนโตมีเงินพอที่จะส่งเสียบุตรคนเล็กให้เรียนใน ระดับสูงได้ ในขณะที่ครอบครัวขนาดเล็กไม่สามารถจะส่งเสียบุตรคนเล็กให้เรียนไปพร้อมกับบุตร คนโตที่กำลังเรียนอยู่ เป็นผลให้ค่าเฉลี่ยของระดับการศึกษาในครอบครัวขนาดเล็กต่ำกว่าครอบครัว ขนาดใหญ่

อย่างไรก็ตาม Gomes ก็ยอมรับว่า ในสังคมโดยทั่วไปนั้น ขนาดครอบครัว น่าจะมีความสัมพันธ์ในทางลบกับระดับการศึกษาของบุตร กรณีของประเทศเคนยานั้น อาจถือได้ว่าเป็นกรณีพิเศษ เพราะ เป็นสังคมที่มีลักษณะ เฉพาะที่แตกต่างจากสังคมทั่วไป

ตามแนวความคิด "ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตร" (cost of children) ของกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์ประชากร ซึ่งมองว่าการมีบุตรแต่ละคนนั้น บิดามารดาต้องรับภาระ ค่าใช้จ่ายต่างๆทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน นับตั้งแต่ค่าใช้จ่ายในช่วงที่มารดาตั้งครรภ์ ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตรในวัยทารกและวัยเด็กจนถึงวัยรุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่าใช้จ่าย เกี่ยวกับบุตรในวัยเด็กถึงวัยรุ่นนั้น มักจะ เน้นในเรื่องค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาเล่าเรียนของบุตร อันได้แก่ ค่าธรรมเนียมการศึกษา ค่าบำรุงการศึกษา ค่าอุปกรณ์การเรียน ค่าพาหนะรับ-ส่ง ไปโรงเรียน และอื่นๆ (เทียนฉาย กิระนันท์ 2524: 30-31) ค่าใช้จ่ายต่างๆเหล่านี้ มักจะ

เพิ่มขึ้นตามจำนวนบุตร นั้นหมายความว่า การที่บิดามารดาจะมุ่งหวังให้บุตรของตน เรียนถึงระดับใด นั้น ย่อมจะต้องคำนึงถึงค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรในด้านต่างๆ ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะแปรผันในทางบวกกับจำนวนบุตรที่มีอยู่ในขณะนั้น

3.4 จำนวนบุตรที่เป็นภาระ จากข้อค้นพบเกี่ยวกับอิทธิพลของจำนวนบุตรที่มีชีวิตต่อความมุ่งหวังของมารดา เกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร (หัวข้อ 3.3) ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะวิเคราะห์ต่อไปอีกว่า จำนวนบุตรที่เป็นภาระจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังของมารดาในเรื่องเดียวกันนี้อย่างไร เพราะยังมีข้อสงสัยอยู่ว่า ระหว่างตัวแปรจำนวนบุตรที่มีชีวิต กับตัวแปรจำนวนบุตรที่เป็นภาระ ตัวแปรใดจะมีอิทธิพลต่อความมุ่งหวังของมารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรมากกว่ากัน ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากแนวคิดที่ว่า การให้การศึกษแก่บุตรนั้นถือว่าเป็นภาระของบิดามารดา กล่าวคือ ยิ่งต้องการให้บุตรเรียนจบในระดับสูง บิดามารดาจะต้องรับภาระส่งเสียบุตรมากขึ้นตามลำดับ ถ้าขณะนั้นบิดามารดามีบุตรที่เป็นภาระอยู่จำนวนมาก ก็น่าจะส่งผลให้บิดามารดา มีความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรในระดับต่ำ ในขณะที่บิดามารดาที่มีบุตรที่เป็นภาระจำนวนน้อย ก็น่าจะมุ่งหวังให้บุตรของตนเรียนจบในระดับสูง อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ยังขาดหลักฐาน หรือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถยืนยันได้อย่างแน่นอน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของการวิจัยครั้งนี้ที่จะหาคำตอบออกมาให้ได้

3.5 ลำดับที่ของบุตร นักประชากรศาสตร์มักให้ความสนใจเกี่ยวกับลำดับที่ของบุตร (birth order) กับระดับการศึกษาของบุตร โดยมุ่งพิสูจน์ว่า ตัวแปรทั้งสองจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และในทิศทางใด Gomes (1984: 648-652) ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้สรุปได้ว่า สำหรับบิดามารดาที่มีขนาดครอบครัวสมบูรณ์แล้ว (completed family size) และมีทุนการศึกษาสำหรับบุตรค่อนข้างจำกัดจนไม่อาจส่งเสียให้บุตรได้รับการศึกษาสูงสุดเท่าที่บุตรต้องการได้ทุกคน บิดามารดาจะต้องตัดสินใจว่าจะให้บุตรได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันทุกคนตามกำลังความสามารถที่จะส่งเสียได้ หรือจะให้บุตรเพียงส่วนหนึ่งได้รับการศึกษาสูงสุดตามความมุ่งหวังที่ตั้งไว้

ในกรณีที่บิดามารดาต้องมีการตัดสินใจว่าจะเลือกส่งเสียบุตรคนใดให้ได้รับการศึกษาสูงที่สุดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เกี่ยวกับความสามารถของบุตรเองและค่านิยมในแต่ละสังคม แต่ปัจจัยหนึ่งที่น่าสนใจคือ การตัดสินใจของบิดามารดาจะขึ้นอยู่กับลำดับที่

ของบุตรหรือไม่ ซึ่ง Gomes ได้พยายามศึกษาในประเทศนี้ โดยใช้ประชากรตัวอย่างของประเทศเคนยา ผลการศึกษาโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ความผันแปรแสดงให้เห็นว่า ลำดับที่ของบุตรมีความสัมพันธ์ในทางลบกับระดับการศึกษาของบุตร นั่นคือ บุตรคนโตมีโอกาสได้รับการศึกษามากที่สุด ในขณะที่บุตรคนสุดท้ายจะมีโอกาสน้อยที่สุด ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นในกลุ่มตัวอย่างที่มีครอบครัวขนาดเล็ก (บุตร 1-4 คน) และครอบครัวขนาดกลาง (บุตร 5-7 คน) ส่วนครอบครัวขนาดใหญ่ (บุตร 7 คนขึ้นไป) รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเปลี่ยนไปเล็กน้อย กล่าวคือ บุตรคนสุดท้ายในครอบครัวขนาดใหญ่จะได้รับการศึกษาในสัดส่วนที่สูงขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม โดยสรุปแล้วบุตรคนโตมีโอกาสที่ได้รับการศึกษามากที่สุดในครอบครัวทุกขนาด

Gomes ให้เหตุผลว่า ในประเทศเคนยานั้น บิดามารดามักจะส่งเสียบุตรคนโตให้ได้รับการศึกษาสูงกว่าบุตรลำดับอื่นๆ เพราะหวังพึ่งพาบุตรคนโตให้ส่งเงินกลับมาจุนเจือครอบครัวหลังจากเรียนจบและมีอาชีพที่ดีกว่าบุตรลำดับอื่นๆ การที่บุตรคนโตส่งเงินกลับของมาจุนเจือครอบครัวอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาอันยาวนานพอสมควรนั้น ช่วยทำให้บิดามารดาไม่จำเป็นต้องเพิ่มเงินช่วยเหลือเพิ่มเติม ในครอบครัวขนาดใหญ่ที่บุตรคนโตกับบุตรคนสุดท้ายมีช่วงห่างกันมาก บิดามารดาจึงมีเงินเหลือพอที่จะส่งเสียให้บุตรคนสุดท้ายได้รับการศึกษาระดับสูง

กรณีของประเทศเคนยานี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของลำดับที่ของบุตรต่อระดับการศึกษาของบุตรได้ค่อนข้างชัดเจน นั่นหมายความว่า บิดามารดามีความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรแต่ละคนไม่เหมือนกัน บางสังคมอาจมุ่งหวังให้บุตรคนกลางหรือบุตรคนสุดท้ายได้รับการศึกษาสูงสุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นๆ

สำหรับประเทศไทยยังไม่มีข้อมูลใดที่สามารถยืนยันถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวได้อย่างชัดเจน เพียงแต่มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในครอบครัวไทยนั้น ผู้ที่เป็นบุตรคนโตมักจะเป็นผู้ต้องเสียสละมากกว่าพี่น้องคนอื่นๆ โดยจะต้องช่วยเป็นกำลังสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและแรงงานให้กับครอบครัว และลักษณะการจ้างงานในสังคมไทยโดยทั่วไปนั้นยังไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานที่มีการศึกษาระดับสูงมากนัก ดังนั้นบุตรคนโตจึงถูกจำกัดโอกาสทางการศึกษาไปโดยปริยาย กำลังแรงงานจากบุตรคนโตช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้นและ เป็นไปได้ที่รายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้จะมีส่วนเกื้อหนุนให้บุตรคนอื่นๆ มีโอกาสทางการศึกษาสูงกว่าบุตรคนโต ซึ่งในประเทศนี้จำเป็นต้องมีการพิสูจน์เชิงประจักษ์กันต่อไป

ข้อค้นพบจากผลงานการวิจัยทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตร แบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยทางประชากร โดยปัจจัยแต่ละประเภทนี้สามารถจำแนกออกเป็นปัจจัยย่อยๆ รวมแล้ว 11 ปัจจัย คือ อาชีพ สถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ระดับการศึกษา สถานภาพของเขตที่อยู่อาศัย การเปิดรับสื่อสารมวลชน ค่านิยมเกี่ยวกับระดับการศึกษา อายุ เพศของบุตร จำนวนบุตรที่มีชีวิต จำนวนบุตรที่เป็นภาระ และลำดับของบุตร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเหล่านี้กับความมุ่งหวังของบิดามารดาเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรนั้น มีรูปแบบและทิศทางของความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติที่แตกต่างกันของปัจจัยที่เป็นตัวกำหนด ซึ่งข้อค้นพบที่ได้จากผลงานวิจัยเหล่านี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการตั้งสมมติฐาน เพื่อ เป็นแนวทางสำหรับการวิจัยในครั้งนี้

ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากหน่วยตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้คือ สตรีที่สมรสและมีบุตร (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้ที่มีสถานภาพเป็น "มารดา" นั่นเอง ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในการกล่าวอ้างถึงหน่วยตัวอย่าง ผู้วิจัยจึงขอใช้คำว่า "สตรี" หรือ "สตรีผู้ให้สัมภาษณ์" แทนคำว่า "มารดา"

สมมติฐานของการวิจัย

สมมติฐานหลักของการศึกษาค้างนี้ คือ "สตรีที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม และลักษณะทางประชากรแตกต่างกัน น่าจะมีความมุ่งหวังเกี่ยวกับระดับการศึกษาของบุตรแตกต่างกันด้วย"

สมมติฐานย่อยของการศึกษาค้างนี้ มีดังนี้

1. สตรีที่ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม จะมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม
2. สตรีที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีสถานภาพทางทรัพย์สินสูง จะมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีสถานภาพด้านทรัพย์สินต่ำ
3. สตรีที่มีการศึกษาระดับสูง จะมุ่งหวังให้บุตรเรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีการศึกษาระดับต่ำ

4. สตรีที่อาศัยอยู่ใน เขต เมือง จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่อาศัยอยู่ใน เขตชนบท
5. สตรีที่ เปิดรับสื่อสารมวลชน เป็นประจำหลายชนิด จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่ เปิดรับสื่อสารมวลชนน้อยชนิดหรือไม่ เปิดรับสื่อสารมวลชน
6. สตรีที่มีค่านิยม เกี่ยวกับการศึกษาในระดับสูง จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีค่านิยม เกี่ยวกับการศึกษาในระดับต่ำ
7. สตรีที่อายุน้อย จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีอายุมาก
8. สตรีที่มีบุตรกำลัง เรียน เป็นเพศชาย จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีบุตรกำลัง เรียน เป็นเพศหญิง
9. สตรีที่มีบุตรมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันจำนวนน้อย จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีบุตรมีชีวิตในปัจจุบันจำนวนมาก
10. สตรีที่มีบุตรที่เป็นภาระจำนวนน้อย จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีบุตรที่เป็นภาระจำนวนมาก
11. สตรีที่มีบุตรกำลัง เรียน เป็นบุตรคนสุดท้าย จะมุ่งหวังให้บุตร เรียนจบในระดับที่สูงกว่าสตรีที่มีบุตรกำลัง เรียน เป็นบุตรคนโต